

Skolemåltidets sosiale og pedagogiske betydning i Norge og Finland - en komparativ studie.

Av Msc Kari Ryslett, studieleder Kari S. Møllen og Ph.D Anne Smehaugen.
Ernæring, helse- og miljøfag ved Høgskolen i Akershus. E –post: kari.rysllett#online.no

Ingress.

Skolemåltidet kan være en spesifikk faktor i å skape et lærende miljø, som vil kunne stimulere til vekst og utvikling og samtidig legge grunnlag for et inkluderende samvær. I denne masteroppgaven ble det gjennomført en komparativ studie for å sammenligne spisemiljøet ved to finske og to norske skoler. Studien ble gjort ved observasjon av elever i to barneskoler og to ungdomsskoler i Norge og Finland, og intervju av åtte lærere ved de respektive skolene. Studien viser at fysiske og organisatoriske rammevilkår har en avgjørende betydning på pedagogiske og sosiale prosesser som skjer i løpet av skolemåltidet. Dette skaper en forskjeller i skolemåltidene slik de fungerer som en sosial og pedagogisk arena med muligheter for å inkludere barn og unge og derved med risiko for å skape større forskjeller og eksklusjon. De observerte måltidene kan summeres i følgende fire kategorier: Det voksenstyrte måltidet, Få i seg maten måltidet for de to landenes barneskoler, og Frihet under ansvar måltidet og Det oppløste måltidet for de to landenes ungdomsskoler

Skolen som helsefremmende arena.

Skolen blir i dag fra flere hold fremhevet som en viktig arena for helsefremmende arbeid (Departementene, 2007; St.meld nr 16, 2002-2003; St.meld nr 30, 2003-2004). Skolens innsats på dette området er både knyttet til den formelle undervisning i henhold til læreplaner og til det fysiske og psykiske miljøet i skolen utvikler. Skolemåltidet kan i denne sammenhengen bidra til å forme et læringsmiljø ((St.meld nr 30, 2003-2004)). Elevene kan møte i praksis det de lærer i skolen. Det elevene møter gjennom skolemåltidet kan stimulere til vekst, utvikling og inkludering blant barn og unge.

Det arbeides i dag med å utforme bedre tilbud omkring skolemåltidet i Norge (Kunnskapsdepartementet, 2006). Det er derfor av stor betydning å få kjennskap til sider ved skolemåltidets funksjon som kan være med når nye spisetilbud skal etableres i norsk skole.

I dette masterarbeidet ble elever ved to skoler i Finnland ble en barneskole (5. og 6. klassetrinn) og en ungdomsskole (8. klassetrinn) observert. Den samme gruppen ble valgt i Norge, en barneskole (5. og 7. klasse) og en ungdomsskole (8. klasse). Barneskolene representerte drabantbyskoler, mens ungdomsskolene er typiske bykjerneskolene. Et kriteriene for ungdomsskolene var at de skulle ligge i tilknytning til butikker, kiosker og annen mattilgang i kort avstand fra skolene. Elevene i begge skolene hadde ulik etnisk/kulturell bakgrunn og levekår.

Elevene ble observert i deres spisepause på skolen og det ble gjort intervju av lærere, to fra hver skole, i alt 8 personer, tre kvinner og fem menn. Det utarbeidet observasjons- og intervjuguide som begge ble pre-testet. Observasjonen skjedde ved deltakelse og notater og som støtte i arbeidet ble det tatt en del bilder av spisesituasjonen. Alle intervjuene ble tatt opp på bånd og transkribert.

For analyse av dataene ble det utformet en teoretisk rammefaktor- modell (Kvalsund, 1998). Modellen inneholdt faktorene Sosiomaterielle forhold, atferdsmessige forhold og organisatoriske forhold som ble vurdert i forhold til rammevilkår, prosesser og resultat.

Rammevilkår

Når det gjelder fysiske og organisatoriske rammer for gjennomføring av skolemåltidet representerer Finland og Norge to spesifikt forskjellige tilfeller. Avgjørende faktorer som påvirket ulikheten mellom de to landene i mattilgangen på skolen så vel som sosiale og pedagogiske kvaliteter ved skolemåltidet var:

I Norge styres skolemåltidet av retningslinjer (Sosial- og helsedirektoratet, 2003) og anbefaling om medbrakte matpakker, ved ungdomskolen kunne man kjøpe mat fra andre steder. Videre hadde skolene tilbud om melk- og fruktabonnement (nå gratis frukt i ungdomsskolen). Gjennomføring av måltideene skjedde på klasserom med pulter satt sammen etter undervisningsaktivitet. Og i ungdomskolen ble i tillegg korridorer, trapper, fortau, eller andre steder i og utenfor skolen tatt i bruk som spisearena. Både elever og lærere hadde vakt funksjoner.

I Finland ble skolemåltidet styrt av et lovverk og retningslinjer (Education, 1998; Lintukangas, Manner, Mikkola- Montonen, Mäkinen, & Partanen, 2000). Skolene hadde skolerestauranter. I barneskolen var bordplasseringen styrt og i ungdomskolen var den valgfri. Det var en tydelig opplæring i bordskikk og kostvaner og en videreføring av opplæringen i måltidsaktivitet i ungdomskolen. Det var et kollektivt elevansvar og lærerne hadde både vakt og samtidig som de spiste sammen med elevene.

I Norge er styres skolemåltidet av retningslinjer som er rådgivende for den enkelte skolen. I Finland styres skolemåltidet av en lovtekst noe som ser ut til å ha tydeligere og mer forpliktende føringer for skolene. Studien viste hvordan disse rammefaktorene har betydning for gjennomføringen av skolemåltidspraksis. Det finske skolemåltidet er mer i tråd helsefremmende tenkning (Klepp & Aarø, 2006; Mæland, 2005).

Prosessene

Kontrasten mellom de norske og finske skolene i tilbudet av spisestedet for skolemåltidet var store og fikk konsekvenser for skolemåltidets sosiale og pedagogiske funksjon. I Norsk skole kunne man observere tydelig ekskludering i måltidsaktivitetene, elever uten matpakker og abonnementsordninger. Ingen opplæring i måltidsaktivitet og videreføring av kostvaner. Lærerne hadde individuell stil i klasserommet eller vaktfunksjon (kontroll av negativ adferd). På barneskolen het tiden matfrie og på ungdomskolen het tiden storefri. Barneskolen var tydelig preget av tidspress og ved ungdomskolen var fokus for elevene jakt på tilhørighet og kommersialisering (ut å handle). I den norske barneskolen deltok alle, med eller uten mat, og på ungdomskolen var det total valgfri deltakelse og en fristilling av måltidet. Foreldrene hadde et stort medansvar i skolemåltidet (medbringning av mat, betaling av abonnement, eller penger).

I Finland bar måltidet preg av inkludering, trygghet og trivsel på barneskolen, ved ungdomsskolen så dette ut til å ha endret seg noe fordi eleven mer selv valgte for eksempel bordplassering og tildels deltakelse i skolemåltidet. Likevel var skolemåltidet en del av skolens helhet. Tiden ble kalt lunsj og elevene fikk beskjed om å gå i skolerestauranten. På barneskolen var skolemåltidet tydelig voksenstyrt, men det på ungdomskolen var mer en

videreføring av måltidsaktivitet på eget ansvar. Foreldrene hadde ikke ansvar i forbindelse med skolemåltidet.

Når det gjelder mattilbudet kan den norske praksis med medbrakte matpakker og forelderbetalte abonnementsordninger skape utfordringer for å kunne nå ut til alle elevene i skolen. Situasjonen blir privatisert og avhengig av hjemmesituasjonen. Et perspektiv på gratis mat er at maten da kan brukes som et pedagogisk verktøy. I Finland var man ikke avhengig av foreldre eller den økonomiske situasjonen for å kunne bruke mat som et pedagogisk middel. Funnene viste imidlertid at også i Finland kan dette forhold benyttes i større grad.

Resultatet

Fra data ved observasjon og intervju kom det frem fire kategorier av måltider i disse skolene. Funnene kan summeres som angitt i figur 1.

- Norsk barneskole ” Få i seg maten måltidet”
- Norsk ungdomsskole ” Det oppløste, fristilte måltidet”
- × Finsk barneskole ” Det voksenstyrte måltidet”
- ⊃ Finsk ungdomsskole ”Frihet under ansvar måltidet”

Frihet og ansvar

⊃ Frihet under ansvar måltidet



Kollektivt

■ Det oppløste, fristilte måltidet



Individuelt



× Det voksenstyrte måltidet



● Få i seg maten måltidet

Styring og kontroll

Figur 1 Plassering av skolemåltidskasusene, norsk barne- og ungdomsskole og finsk barne- og ungdomsskole.

Med utgangspunkt i den *rammefaktor-teoretiske grunnmodellen* (Kvalsund, 1998), ble skolemåltidskasusene innenfor hvert land sammenlignet. Som diskusjonsutgangspunkt er

skolemåltidene plassert i en oversikt (Figur 1). Det er en ramme som spenner fra *frihet og ansvar* til *styring og kontroll*, og fra *kollektiv* til *individuell*. Innenfor denne rammen er skolemåltidskasusene forsøkt plassert for å danne et bilde av hovedtendensene i funnene.

Det norske barneskolemåltidet "Få i seg maten måltidet" blir plassert i feltet mellom styring og kontroll, mot det individuelle. Dette kan forklares ved at alle elevene måtte delta i måltidsaktiviteten i klasserommet og lærernes hovedoppgave var tilsyn. Lærerne fungerte som individualister i organiseringen av måltidet og som rollemodeller. Lærerens rolle var å sørge for at elevene fikk i seg det meste av maten og kontrollere elevadferden. Det var en kollektiv samhandling i klasserommet, men alle elevene deltok ikke med like vilkår for eksempel ved fravær av matpakker og abonnementsordninger. Tilgang av mat, drikke og frukt var individuelt og personlig. Det var ingen opplæring i måltidsaktivitet i samsvar med den formelle opplæringen i kost, ernæring eller måltidspraksis. Foreldrene hadde ansvar for mat, drikke og frukt til egne barn, men liten eller ingen påvirkningskraft i forhold til måltidsorganiseringen. Måltidet var en del av skolens økologi, en felles aktivitet, men alle elevene hadde ikke like forutsetninger for å kunne delta, og dermed ekskludert.

Den norske ungdomskolemåltidet "Det oppløste, fristilte måltidet" ligger i øvre feltet mellom frihet og ansvar, og det individuelle. Det kan forklares ved at elevene hadde total valgfrihet i forhold til om de spiste eller ikke, og hvor elevene skulle oppholde seg i "storefri". Lærerne hadde tilsynsrolle ved at de kontrollerte elevatferd og regulere lyd- og aktivitesnivået. Det var ingen opplæring i måltidsaktivitet i samsvar med den formelle opplæringen i kost, ernæring eller måltidspraksis. Foreldrene hadde ansvar for den norske matpakketradisjon, men ingen påvirkningskraft i forhold til måltidsorganiseringen. Måltidet var ikke en del av skolens økologi, dette var "storefri" og en total valgfrihet for elevene i forhold til hva disse 45 minuttene skulle brukes til.

Det finske barneskolemåltidet "Det voksenstyrte måltidet" ligger i nedre feltet mellom styring og kontroll, og kollektivt. Det kan forklares ved at måltidet var en del av skolen økologi, en felles og inkluderende aktivitet, der alle deltok under like forutsetninger. Oppholdsstedet var skolerestauranten og mattilbudet var likt for alle. Måltidet var styrt av voksne; lærere, kjøkkenpersonale eller andre tilsatte – som naturlige rollemodeller og veiledere. Foreldrene hadde ingen påvirkningskraft i forhold til matvarevalg eller måltidorganisering. Det var en tydelig opplæring i måltidsaktivitet.

Det finske ungdomskolemåltidet "Frihet under ansvar måltidet" ligger midt i feltet mot frihet og ansvar og det kollektive. Dette kan forklares ved at i tillegg til skolerestauranten kunne elevene fritt kjøpe mat i skolekiosken, eller utenfor skolens område. Majoriteten av elevene deltok i skolerestauranten og der foregikk en videreføring av opplæring i måltidsaktivitet, men en større frihet i bordplassering, mindre voksenkontroll og ikke-involverende rollemodeller. Foreldrene hadde liten påvirkningskraft i forhold til matvarevalg eller måltidorganisering. Måltidet var en del av skolens økologi som elevene ble oppmuntret til å delta i, men elevene kunne også velge dette vekk.

Konklusjon og implikasjoner

Mat og matkultur setter viktige rammer om skolehverdagen, og det å spise handler for de fleste om mer enn å dekke behovet for energi og næringsstoffer. Hver dag tar elever mange valg knyttet til mat, drikke og måltider, og valgene som tas påvirkes av den enkelte så vel som av fysiske, økonomiske og sosiale forhold i skolesamfunnet. Samfunnet har tatt en ansvar for å tilrettelegge for gode kostvaner gjennom "*Oppskrift for et sunnere kosthold*"

(Departementene, 2007), og skolen er en viktig strategisk arena for helsefremming. Visjonen er: Bedre helse i befolkningen gjennom et sunt kosthold.

Måltidet på skolen er mer enn næring. Skolemåltidet er en kompleks handlingsarena der kulturelle og sosiale aspekter møter menneskers hverdag og ressurser. Skolemåltidet er i tillegg til en mulighet for god ernæring, også en pedagogisk mulighet til å lære barna sunne matvaner som de kan dra med seg i voksenlivet. Det sosiale fellesskapet er en viktig del av et godt måltid og kan være med på å skape fellesskapsfølelse og felles verdier. Det kan se ut som skolemåltidet i Norge kan være med på å både stigmatisere og ekskludere enkelt elever, følgelig reproduseres sosiale ulikheter mellom elevene. Hvordan disse utfordringene skal løses er et spørsmål for fremtidens politikere, praktikere og forskere

Departementene. (2007). *Handlingsplan for et bedre kosthold i befolkningen (2007-2011). Oppskrift for et sunnere kosthold.*

Education, (1998). *Basic Education Act 628/1998* Retrieved. from <http://www.oph.fi/english/frontpage.asp?path=447>.

Klepp, K.-I., & Aarø, L. E. (2006). *Ungdom, livsstil og helsefremmende arbeid* (3. utg. ed.). Oslo: Universitetsforlaget.

Kunnskapsdepartementet, (2006). *Skolemåltidet i grunnskolen - kunnskapsgrunnlag, nytte- og kostnadsvirkninger og vurdering av ulike skolemåltidsmodeller.* Oslo: Kunnskapsdepartementet.

Kvalsund, R. (1998). *Om det konstruerandre i utdanningsforskninga.* Volda: Høgskulen i Volda og Møreforskning i Volda.

Lintukangas, L., Manner, M., Mikkola- Montonen, A., Mäkinen, E., & Partanen, R. (2000). *Skolmåltiden. God hälsa och goda vanor.* Helsingfors: Utbildningstyrelsen.

Mæland, J. G. (2005). *Forebyggende helsearbeid : i teori og praksis* (2. utg. ed.). Oslo: Universitetsforlaget.

Sosial- og helsedirektoratet. (2003). *Retningslinjer for skolemåltidet i grunnskole og videregående skole.* Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.

St.meld nr 16. (2002-2003). *Resept for et sunnere Norge - Folkehelsepolitikken.* Oslo: Det kongelige sosial- og helsedepartement.

St.meld nr 30. (2003-2004). *Kultur for læring.* Oslo: Det kongelige utdannings- og forskningsdepartement.